

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШДА ИНТЕГРАЦИЯ ЭНГ МУҲИМ ДИДАКТИК ТАМОЙИЛИ СИФАТИДА

Тошпулатова М.И

Бошланғич таълимда математика

ва уни ўқитиш методикаси кафедраси доценти,

Низомий номидаги ТДПУ.

Интеграция ҳар бир фан соҳаси доирасида ўрганиладиган материални очиб бериш тамойили ҳисобланади. Ҳар бир бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари нафақат ўзининг, балки умумий “олам кўриниши”; улар учун тушунарли бўлган математик ёки тил қонуниятлари олами; жонли ва жонсиз табиат, табиат ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро тобелиги кўриниши; турли фольклор жанрларининг бирга мавжуд бўлиши ва ўзаро таъсири кўриниши; турли техник ва амалий ижод технологияларининг ўзаробоғлиқлиги кўринишини яратади.

Педагогик олимлар И.Д.Зверев, В.Н.Максимоваларнинг фикрича “Интеграция – (ўзаро таъсирланиш)– бу ўзаро бўғлиқ бўлган, яхлит, яхлит яратиш жараёни ва натижасидир. Таълим жараёнида у турли хил илмий фанларнинг битта синтезланган курсига (мавзу, бўлим, программа) бирлашиши, илмий фан тушунчалари ва турли фанларнинг умумий илмий тушунчалар ва билиш усулларига бирлаштириш, фанлараро таълим муаммоларини очишда фанлар асосларини комплекслаштириш ва умумлаштириш орқали амалга оширилади.” [1]

Интеграция ғояси бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари томонидан сенсор эталонларнинг ўзлаштирилиши ва интеллектуал малакаларнинг шаклланиши (кузатиш фаолияти, фикрлаш фаолияти, ўқув ҳаракатлар, ҳамкорликдаги жамоа

фаолияти) бўйича умумфан вазифаларини ўз воситалари билан ҳал этувчи ҳар бир фанни кутиш методикасига тегишли.

Интефация— бу икки ёки ундан ортиқ объектларнинг бир-бирига таъсир қилиши натижасида, юзага келадиган жараёнлар тури, яъни икки ёки ундан ортиқ фанларнинг интеграциясидан иборат.

У ёки бу соҳада интеграция ҳодисаси ҳар хил турларга эга ва ўз ривожланишида бир қанча асосий даражалардан ўтади. Даражалар илгариги автоном таркибий қисмлардан ўзаробоғлиқликлари тартиблилиги, кучайганлиги, қисмларнинг бирлиги, янги тизимли хоссаларнинг пайдо бўлиши билан тавсифланадиган янги интегротив йиғиндиларнинг ҳосил бўлишини кўрсатади [2].

Бир қатор муаллифлар тадқиқотларида турли интеграция даражалари ажратилади. Шундай тарзда А.Д.Урсул [2] бутунлик ривожланишида бешта поғонани белгилайди: йиғинди (белгилар қандайдир хусусиятга кўра бирлашади); уйғунлик (бошланғич синтез шакли); тартиблилик (белгилар ўртасида тартиб муносабатининг пайдо бўлиши); ташкил қилиниш (янги хоссаларнинг бирлашган белгилари (илгари бўлмаган белгилар) ўртасида алоқалар пайдо бўлиши жараёнида юзага келиниш; тизим (алоқалар ўсиши натижасида бирлашган таркибий қисмларнинг энг етук синтез шакли бўлиб келадиган яхлит бирликнинг ўсиб бориши).

Б.В.Ахлибинский ишларида [3] интеграциянинг учта даражаси таърифланган. Биринчисида илгари нисбатан мустақил объект, ҳодиса ва жараёнлар ўртасидаги ўзароалоқанинг тикланиши содир бўлади. Иккинчисида интегралашадиган ҳодиса, жараён, объектларни аниқловчи ва ишлашини ўзгартирувчи муҳим ўзароалоқалар қўлланилади. Учтинчисида қандайдир яхлитликка хос бўлган сифатий янги жиҳатлар аниқланади.

Умумлашган тавсиф беришда уч даражадаги билимлар интеграцияси ажратилиши мумкин:

- эмпирик даража (таърифловчи) турли соҳалардан аниқ маълумотларни бирлаштиради;
- назарий даража замонавий фундаментал назарияларни синтезлайди,

шундай тарзда қандайдир феномен ҳақида назарий илмий тасаввурларнинг яхлит тизимини яратади;

- методологик даража ўрганиладиган феномен ва унинг ривожланишига мос турли методологик йўналишларнинг амосий ғояларини интеграциялайди.

Фалсафавий адабиётларда ҳар хил интеграция турларини ажратишади. Кўпинча асосийлари ўрнида қуйидагилар келади: илмлараро, фанлараро, ички фанлараро.

В.Урбанек [4], илмий билимларнинг охириги икки интеграция турларида (ички фанлараро ва фанлараро) тўхталиб ўтиб, илмий тушунчалар, назариялар, методларнинг фанлараро жараёнлари замонавий илмий идрок қилишнинг энг ўзига хос хусусияти деб ҳисоблайди. Фанлараро интеграцияда қўлланилишининг бир қанча даражаларни кўриб чиқади.

1. Фан соҳаларидан ҳар бири ичида (табиий, техник, ижтимоий фанлар). Бунга табиатшуносликда биофизика, биохимия ва бошқалар; техник фанларда энергетика, технология ва бошқалар, ижтимоий фанларда социал психология, социал педагогика ва бошқаларни мисол қилиш мумкин.

2. Икки фан соҳаси доирасида:

- а) табиий ва техник фанлар ўртасида (биомеханика ва ш.ўх.);
- б) табиий ва ижтимоий фанлар ўртасида (иқтисодий география ва ш.ўх.);
- в) техник ва ижтимоий фанлар ўртасида (тизимли муҳандислик ва ш.ўх.)

3. табиий, техник ва ижтимоий фанлар ўртасида (тиббиёт, биотехнология, экология, архитектура ва б.).

4. муаллиф фикрига кўра, илмий билимларни математикалаштириш билан боғлиқ фанлар ўзига хос гуруҳни ҳосил қилади (математик география, математик психология ва ш.ўх.).

Фалсафавий тадқиқотларда фанлараро алоқанинг икки вазияти ажратилади 1) бир фандан бошқасига метод, восита ва б.ларни кўчириш; 2) кескин муаммоларнинг қўйилиши.

Ички фанлараро интеграцияга келадиган бўлсак, у мураккаб объектнинг мавжуд бўлиши механизми (мазкур ҳолда - фанлар) унда бир қатор сифатий янги (тизимли) хоссаларнинг пайдо бўлиши шарти ҳисобланади.

Шундай қилиб, илмий билимлар интеграцияси шакллари ривожланиши тарихида қуйидагиларни ажратиш мумкин: фаннинг етакчи йўналиши; умумилмий назариялар; умумилмий тушунчалар; фалсафавий интеграция.

Барча ишлатиладиган методик тизимнинг хоссалари бу атаманинг кенг маъносида интератив хусусиятга эга. Шу хоссаларни батафсил кўриб чиқамиз:

1. Продуктив ва репродуктив ўқитиш методлари ва усуллари бирикмаси.

Бу хоссада тизим тамойилларининг катта қисми ўз ифодасини топади:

а) индивидуал имкониятлар ва қобилиятлар асосида ҳар бир талабанинг умумий ривожланиши тамойили (ҳар бир мактаб бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари продуктив ва репродуктив ўқув фаолияти шакллариининг ҳар доим ўзгариб турадиган бирикмасига таяниб, ўз ривожланишида илгари юради);

б) ҳар бир талабанинг узлуксиз ривожланиши тамойили (манбалар билан ишлаш, мустақил ишлаш ва кичик гуруҳ ва жамоада ишлаш малака ва кўникмалари шаклланадиган ҳар бир бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари ҳаракатлари тақлид қилиш, ўз шахсий ҳаракатлар усуллариини такрорлаш ва очишга асосланади);

в) ҳар бир талабанинг яқин ривожланиши жойида ўқитиш тамойили (агар бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг мустақил ишлаши ҳаётда репродуктив ўқув фаолияти шакллариининг кўпроқ фойдаланишга олиб келса, унла кичик гуруҳдаги ва жамоадаги иш продуктив ўқув фаолияти усул ва шакллариини эгаллаш учун шартлар яратади);

г) мустаҳкамлик тамойили (фақат продуктив ва репродуктив ўқитиш метод ва усуллариининг бирикмаси ўқув материали композицияси ва талабаларга тақдим қилинадиган саволва топширилқарни фарлаш ёрдамида қўлланилади (янги даражада илгари ўтилган материалга қайтишни ташкил қилиш).

2. Жамоа, гуруҳ ва якка иш шакллари бирикмаси. Бу хоссада қуйидаги тизим тамойиллари ифодаланади:

а) ҳар бир талаба узлуксиз ривожланиши тамойили (турли ҳаракат усуллари ўзлаштиришда бошланғич мактаб талабаларининг илгари суриши хусусияти шундаки, улар узоқ вақт аста-секин якка иш шаклини ўзлаштириб, жамоа талабасини билдиради);

б) ҳар бир талабани яқин жойлашган ривожланиши жойида ўқитиш тамойили (фақат жамоа, гуруҳ ва якка иш шакли бирикмаси шу тамойил ҳаётийлигини таъминлашга имкон беради: кичик ва катта гуруҳдаги иш муваффақияти муаммони якка ҳолда ҳал эта олмайдиган талабаларнинг яқин жойлашган ривожланиши жойини ташкил қилади);

в) интеграция тамойили (турли иш шакллари бирикмасида бу тамойил ўз воситалари билан интеллектуал малакаларни шакллантириш вазифаларини ҳал этувчи ҳар бир фан методикасига қай даражада тегишли эканлигида намоён бўлади).

Дарсликларда мазкур хосса мустақил иш ва гуруҳда ишлаш учун таклиф қилинадиган топшириқлар асосида қўлланилади.

3. Психологик қулайлик хоссаси.

Бу хосса ҳам ижодиёт, ҳамкорлик, ҳамдардлик, саломатлик ва психологик ўзини ҳис этишга доимо эътибор қаратиш, баҳосиз ўқитиш шарт-шароитида талабаларнинг ўқув фаолиятини ташкил қилишни назарда тутади.

Бу хосса қуйидаги тизим тамойилларида намоён бўлади:

а) индивидуал имкониятлар ва қобилиятлар асосида ҳар бир талабани умумий ривожлантириш тамойили (айнан ўқитиш қулай қиладиган индивидуал имкониятлар ва қобилиятларни ҳисобга олиш ҳар бир талабанинг умумий ривожланиши имкониятини таъминлайди);

б) ҳар бир талабанинг узлуксиз ривожланиши тамойили (бу тамойилнинг амалга оширилиши шунингдек ўқув-тарбиявий жараённинг барча иштирокчилари психологик қулайлиги сифатида ўқув-тарбиявий тизимнинг хоссасига таянади, сабаби турли хил ўқув ва коммуникатив малака ва

кўникмаларнинг шаклланиши ўқитиш жараёни ютуғини таъминлайди, Бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари психологик саломатлигини мустаҳкамлайди);

в) ҳар бир талабанинг яқинда ривожланиши жойида ўқитиш тамойили (психологик қулайлик хоссаси ҳам шу тамойилнинг ифодаланиши бўлиб ҳисобланади, сабаби мазкур тизим доирасида ҳар бир бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари ўқув ҳаёти долзарб ривожланиши даражаси билан чекланмайди, лекин истиқболга эга, яқин ривожланиш жойида кечади: ўқув фаолиятининг бундай ташкил қилиниши бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг психологик ишончини мустаҳкамлайди, ўқув фаолиятини қулайлаштиради);

г) мустаҳкамлик тамойили (бу тамойил тўғридан-тўғри психологик қулайлик каби тизим хоссаси билан боғлиқ: ҳар бир бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари томонидан асосий билимларнинг ўзлаштирилишини таъминлайдиган, психологик қулай бўлган ўқитиш ютуғи муҳитини яратадиган, келгусида ривожланишга мустаҳкам асос соладиган мазкур тамойилнинг ҳаётда изчил ўтказилиши);

д) интеграция тамойили (бу тамойил ўзини турли асосланишларга кўра психологик қулайлик хоссасида ифодалайди: биринчидан, интеграллашган фан курслари ўзининг синтетик табиатига кўра катта образлик билан фарқланади, ва шунинг учун улар ўзлари синтетик равишда оламни идрок қилгани сабабли талабаларга янада тушунарлидир; иккинчидан, тўплам дарсликлариди яратилган “оламнинг яхлит кўринишлари”нинг бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари томонидан идрок қилинишини уйғунлаштиради, уларга олам мустаҳкамлиги ва қонунсимон эканлиги ҳисси ҳақида хабар беради, учинчидан, ҳар бир курс доирасида ўхшаш ўқув амаллари, ўхшаш фикрлаш усуллари шаклланиши билан боғлиқ умумфан масалаларини ечиш – интеграция тамойили қўлланилишининг яна бир соҳаси – бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларига ўзига ишониш ҳиссини сингдиради, ўқув жараёни ютуғига ёрдам беради).

Дарсликларда психологик қулайлик хоссаси кўп сонли расмлар, қизиқарли “ўйинли” материал, гуруҳларда ишлаш материали, такрорлаш материали ҳамда

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларига бажараётган амаллари тўғрилигига ишонишига имкон берадиган кенг маълумотларга эга материал ёрдамида қўлланилади.

4. Яхлит олам кўринишининг сақланиши билан ўқув материални асбоблар орқали беришнинг бирикмаси.

Бу хоссада ҳар бир талабанинг узлуксиз ривожланиши, мустаҳкамлик ва интеграция тамойиллари ўз аксини топади.

а) ўқув ва коммуникатив амал ва жараёнларнинг шаклланиши билан боғлиқ узлуксиз ривожланиш тамойили, бир томондан, ўқув материалининг асбоблар ёрдамида берилиши (дарслик ичида зарурий ахборотни излаш, турли ахборот манбаларининг солиштирилиши, дарсликдан ташқарига чиқиш, турли дарслик ва бошқа курс қўлланмалари билан ишлаш, пиктограммалар билан ишлаш ва ҳ.), бошқа томондан – дарсликда қуриладиган олам кўринишининг сақланишида.

б) мустаҳкамлик тамойилида мазкур хосса ўзгача ифодаланади: фақат дарсликнинг асбоблар орқали ўзлаштирилиши ҳақиқатда мустаҳкам билимлар кафолати бўлиб ҳисобланади; яхлит олам кўриниши ўзлаштирилмаслиги, лекин китоб билан ишлашни ўзлаштирувчи Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг ўз ҳаракатлари натижасида қурилиши керак – фақат бу ҳолда мустаҳкамлик тавсифи билан эгалланади ва у орқали “ўзлаштирилади”.

в) интеграция тамойили шунингдек мазкур хосса кўринишида намоён бўлади: биринчидан, асбоблик барча тўпلام дарсликларига хос бўлган қирра бўлиб ҳисобланади, бу хатто ташқи расмийлаштиришда ҳам акс этади (шартли белгиланишларнинг ягона тизими, бир хил ўша қаҳрамонлар, баъзи саҳифаларнинг ўхшашлиги); иккинчидан, тўпلامнинг барча дарсликларида ҳақиқатда қандайдир бутун олам образи қурилади: ўраб турган олам дарслигида – бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари яшайдиган предмет-табиат муҳити; математика дарслигида – бу сенсон эталонлар олами, сон ва геометрик фигуралар олами; адабий ўқиш бўйича дарсликда - бу кичик оғзаки

халқ ижоди жанрлари ва кумулятив эртак (уланиб кетадиган эртак-занжир) қадимий дунёси ва ҳ.; адабий ўқиш ва она тили бўйича дарсликларда яратиладиган олам кўриниши бутунлиги ташқи воситалар билан ҳам таъкидланади (“Сеҳрли ўрмонга саёҳат”, “Матн” шаҳрига саёҳат”).

Дарсликларда бу хосса барча тўплам дарсликлари учун умумий бўлган эртак қаҳрамонлари; пиктограммаларнинг ягона тизими ва саҳифаларнинг ўхшашлиги; маълумотларга эга материалнинг мавжудлиги; гуманитар йўналишдаги дарсликларда “суратлар галереяси мавжудлиги; баъзи тўплам дарсликларига хос ташқи фитна; бутун билимлар оламининг изчил қурилишини кўзда тутувчи топшириқлар тизими ёрдамида қўлланилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Зверев И. Д. Взаимная связь учебных предметов. М.: Знание, 1977. 213 с
2. Урбанек В. Интеграция и прогресс в области науки // Интегративные тенденции в современном мире и социальный прогресс / Под ред. М.А.Розова. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. -С. 4-19.
3. Ахлибинский Б.В. Категориальный аспект понятия интеграции //Диалектика как основа интеграции научного знания. - Л.: Изд-во
4. Урсул А.Д. Философия и интегративные научные процессы. - М.: Наука, 1981.- 367 с.